

Dūmų nusierinimo gipso dehidratacijos parametrų įtaka β -pushidračio kalcio sulfato savybėms

J. Zajac, V. Leškevičienė

Kauno technologijos universitetas,
Radvilėnų pl. 19, LT-50254 Kaunas, Lietuva
El. paštas violeta.leskeviciene@ktu.lt

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ct.60.2.1603>

Gauta 2012 m. kovo 5 d.; priimta spaudai 2012 m. kovo 15 d.

Tirta dūmų nusierinimo gipso (vadinamo dūmų gipsu) dehidratacijos sąlygų (temperatūros bei trukmės) įtaka β -pushidračio kalcio sulfato susidarymui, jo kristalų morfologijai bei savybėms. Naudotos gipsinės žaliavos ir gautos rišamosios medžiagos sudėtis bei savybės ištirtos instrumentinės ir cheminės analizės metodais. Nustatyta, kad β -pushidračio gipso susidarymo trukmė, didėjant dehidratacijos temperatūrai nuo 120 iki 160 °C, ilgėja. Gauto produkto SEM analizė rodo, kad β -pushidračio gipso kristalai, nepaisant dehidratacijos temperatūros, yra prizmių formos, išlaikantys dihidračio gipso kristalų formą. Dehidratacijos parametrai turi įtakos gautojo β -pushidračio gipso fizikinėms-mechaninėms savybėms. Aukštesnėje temperatūroje gauta gipsinė rišamoji medžiaga greičiau hidratuojasi ir iš jos suformuotų bandinių gniuždomasis stipris yra didesnis, nei iš gautos žemesnėje temperatūroje.

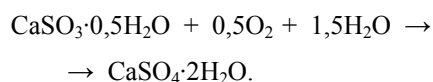
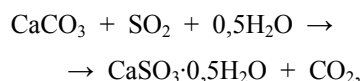
Įvadas

Gipsinės rišamosios medžiagos ir jų gaminiai plačiai naudojami statybose. Šios medžiagos gaminamos iš gamtinių arba antrinių žaliavų (gamybos atliekų). Pagrindinis jų komponentas yra pushidratis gipsas $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$, kuris užmaišytas su vandeniu rišasi ir kietėja.

Šiuo metu labai svarbūs yra aplinkosaugos klausimai, kuriuos sprendžiant tikslinga panaudoti sintetinį gipsą, kaip šalutinį produktą, susidarantį įvairiuose pramonės procesuose [1–4].

2001 m. Europos Komisija pristatė 2001/80/CE direktyvą, kurioje apribojo išmetamų į atmosferą SO_2 ir NO_x dujų ir dulkių kiekį [5].

Jau XX a. antroje pusėje buvo sukurta iš šiluminių jėgainių išmetamų dujų nusierinimo technologija. Šiuolaikiniuose nusierinimo įrenginiuose SO_2 reakcijos su CaCO_3 arba CaO vyksta artimu stochiometriniam santykiui, todėl pagamintame produkte kalcio sulfato dihidrato yra ne mažiau kaip 95 % [6]:

Pastačius modernius dūmų nusierinimo įrenginius AB „Lietuvos elektrinė“ Elektrėnuose, joje galėtų būti pagaminta daug dūmų gipso – iki 450 000 t/metus [6]. Šis gipsas galėtų pakeisti natūralų gipsą, naudojamą Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos cemento gamyklose.

Išmetamųjų dujų nusierinimo gipse (toliau vadinama me dūmų gipse) daugiausia yra kalcio sulfato dihidrato ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), kuris naudojamas kaip žaliava pushidratiniam gipsui gauti [7]. Jo panaudojimas betono blokelių gamyboje arba kaip priedo cemento gamyboje yra labai perspektyvus [8]. Tačiau dūmų nusierinimo gipso perdirbimas, atsižvelgiant į jo gamybos apimtis, yra nepakanamas [9].

Darbo tikslas – nustatyti dūmų gipso dehidratacijos temperatūros bei trukmės įtaką β -pushidračiui gipsui susidaryti, kristalų morfologijai bei fizikinėms ir mechaninėms savybėms.

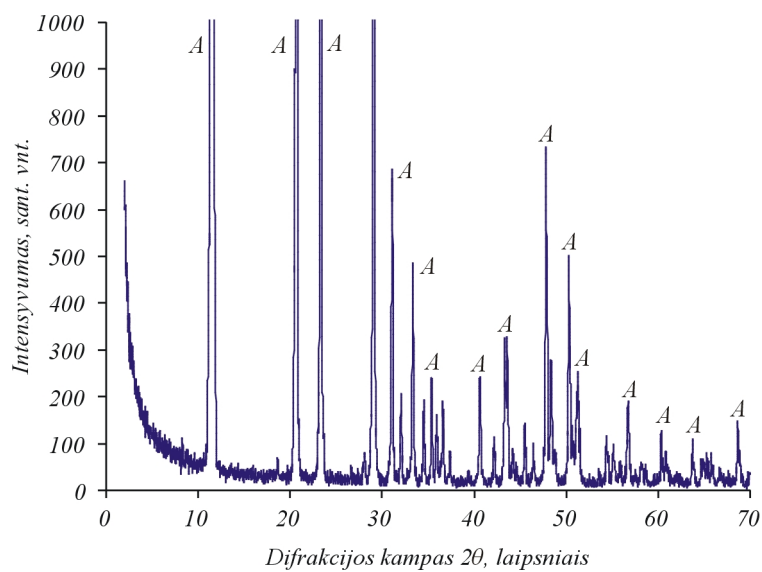
Žaliavos ir tyrimų metodika

Dūmų gipsas buvo gautas iš Elektrėnų AB „Lietuvos elektrinė“. Jame $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ kiekis – 97,90 %. Savitasis medžiagos paviršius 32,7 m²/kg. Atlikta dūmų gipso rentgenodifrakcinės spinduliuotės, vienalaikė terminė ir SEM analizės (1–3 pav.).

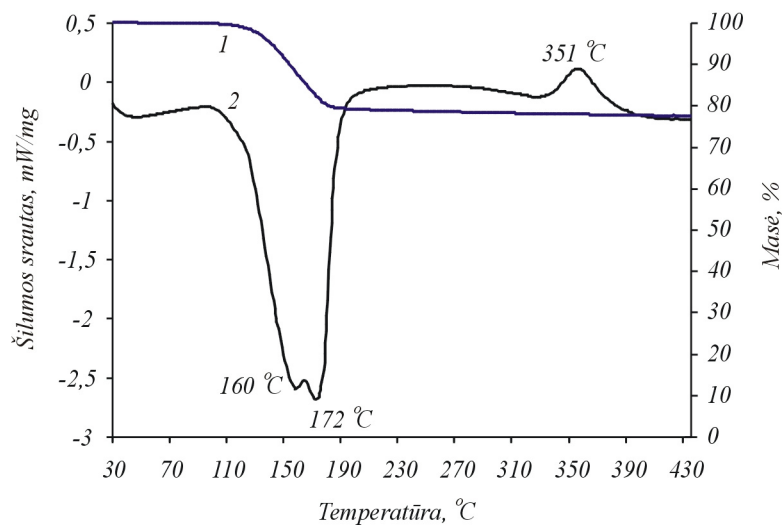
Kaip matyti rentgenodifrakcinės analizės kreivėje (1 pav.), visi gautieji rentgenodifrakciniai maksimumai būdingi tik vienam junginiui –kalcio sulfatui dihidratui – $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ [10].

Iš gautųjų terminės analizės kreivių (2 pav.) matyti, kad kylant temperatūrai didėja masės nuostoliai (TG kr.), esant 160 °C atsiskiria 1,5 molekules vandens, gaunamas pushidratis dūmų nusierinimo gipsas β - $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$. Esant 172 °C atsiskiria likusi pusė molekules vandens ir gaunamas dehidratuotas β - CaSO_4 . Esant 351 °C ši modifikacija pereina į tirpų anhidritą β - CaSO_4 [11].

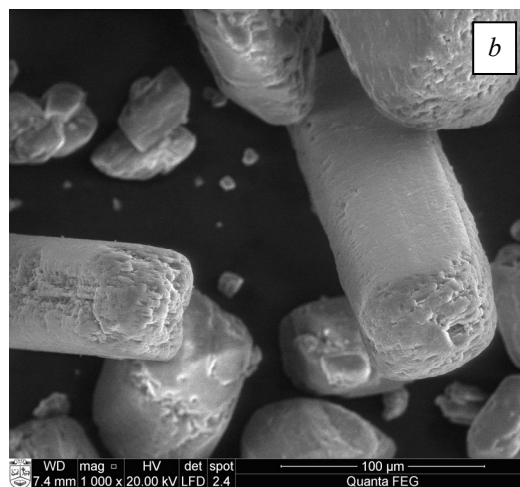
Dūmų gipso SEM nuotraukose (3 pav.) matyti, kad kalcio sulfato dihidrato kristalai yra užapvalintų prizmių formos iki 200 μm dydžio.

1 pav. Dūmų nusierinimo gipso rentgenodifrakcinės analizės kreivė: A – $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$

2 pav. Dūmų nusierinimo gipso vienlaikės terminės analizės kreivės: 1 – TG, 2 – DSK

3 pav. Dūmų gipso kristalų SEM nuotrauka, esant skirtingiems didinimams: a – 500 kartų; b – 1 000 kartų

Rentgenodifrakcinės analizės tyrimai atlikti rentgeno difraktometru *DRON-2*, anodas varinis, filtras – nikelio. Medžiagos identifiukuotos naudojantis JCPDS (International Center for Diffraction Data, Swarthmore, PA) duomenų baze [12].

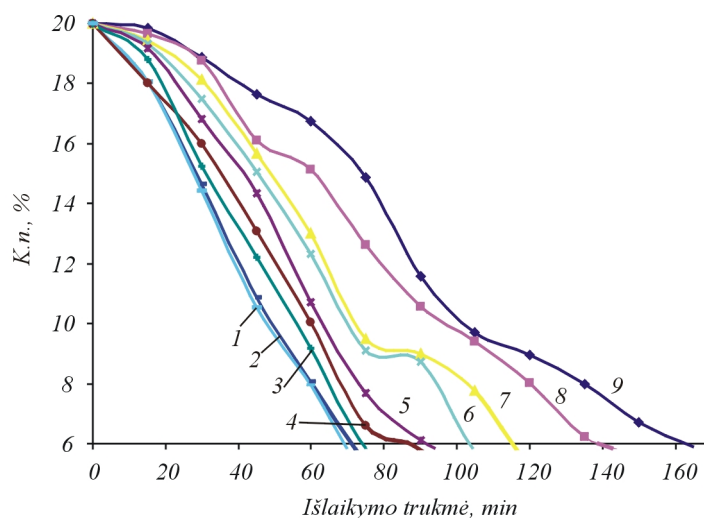
Skenuojanti elektroninė mikroskopinė analizė (SEM) atlikta mikroskopu *FEI QUANTA 200 FEG*.

Savitasis medžiagos paviršius nustatytas Bleino metodu (visiškai automatizuotu aparatu) [13].

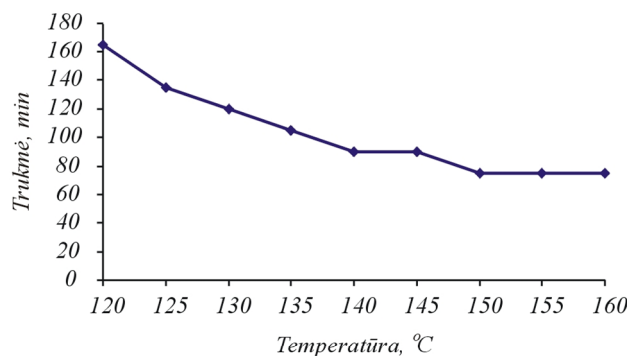
Hidratinio vandens kiekis (K.n.) nustatytas svorio metodu, medžiagą iškaitinus 400 °C temperatūroje iki pastovios masės.

Gipsas dehidratuotas firmos Memmert vakuuminėje džiovykloje „Schwabach“ izoterminėje temperatūroje. Temperatūrų kitimo intervalas nuo 120 iki 160 °C. Kas 15 min iš džiovyklos numatytoje temperatūroje buvo išimamas mėginys ir įvertinamas $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ dehidratacijos laipsnis, nustatant hidratinio vandens kiekį (K.n.).

Pushidračio dūmų gipso mechaninių savybių (gniuždomojo stiprio) nustatymui iš normalios konsistencijos gipso tešlos formuoti $2 \times 2 \times 2$ cm kubeliai. Iki 7 parų bandiniai laikyti ore, po to 50 ± 2 °C temperatūroje išdžiovinti iki pastovios masės. Bandiniai gniuždyti firmos ELE „AutoTest“ presu esant 0,4 kN/s apkrovimo greičiui. Rišimosi trukmės buvo nustatomos *Vicat* aparatu.

4 pav. Kaitinamo dūmų nusierinimo gipso masės nuostolių kreivės, esant skirtingai išlaikymo temperatūrai °C: 1 – 160; 2 – 155; 3 – 150; 4 – 145; 5 – 140; 6 – 135; 7 – 130; 8 – 125; 9 – 120

5 pav. β-pushidračio kalcio sulfato susidarymo trukmės priklausomumas nuo dehidratacijos temperatūros

Rezultatai ir jų aptarimas

β-pushidračio gipsas gaunamas dihidratų gipsą kaitinant atmosferos slėgyje 120–160 °C temperatūroje [11, 14]. Terminiškai apdorojamas dihidratis kalcio sulfatas skyla:

Tyrimų pradžioje nustatyta kalcio sulfato dihidrato dehidratacijos temperatūros ir išlaikymo trukmės įtaka β-pushidračio kalcio sulfato susidarymui. Bandymai atlikti esant 120, 125, 130, 135, 140, 145, 150 ir 160 °C temperatūroms. Apie dehidratacijos proceso eigą sprendėme mėginyje nustatydami hidratinio vandens kiekį tam tikrais laiko intervalais. Teoriškai $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ hidratinio vandens (K.n.) yra 20,9 %, o $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$ – 6,2 % [14]. Gauti tyrimų rezultatai parodyti 4 ir 5 paveiksluose. Kaip matome, dehidratacijos temperatūrai didėjant β-pushidračio gipso susidarymas greitėja. Gautuose produktuose hidratinio vandens kiekis kito nuo 6,0 iki 6,25 %. Tai leidžia teigti, kad susidaręs reakcijos produktas yra pushidračio kalcio sulfatas.

Rentgenodifrakcinės analizės rezultatai tai patvirtina. Visų gautų β-pushidračio gipso bandinių rentgeno spinduliuotės difrakcinės analizės kreivės yra identiškos 6 paveiksle parodytai kreivei. Joje užfiksuoti difrakciniai maksimumai, būdingi pushidračiui kalcio sulfatui [12].

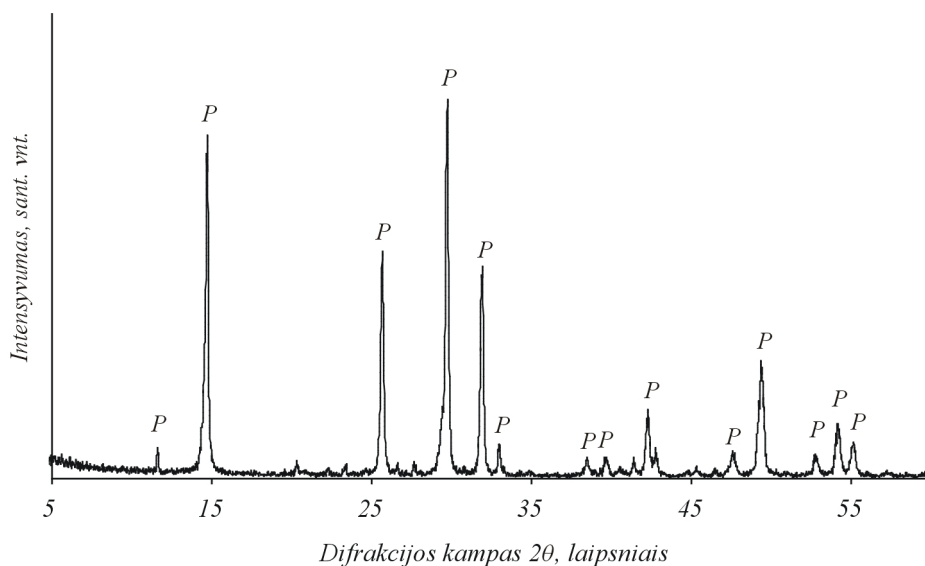
Žinoma, kad gipsinės rišamosios medžiagos savybės priklauso nuo pushidračio kalcio sulfato hidratacijos sąveikoje su vandeniu:

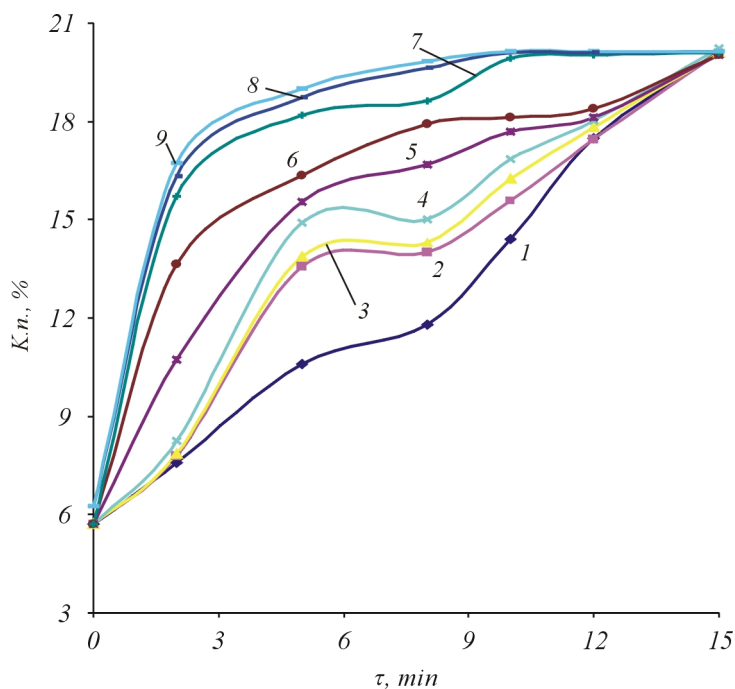
Gauto β-pushidračio gipso hidratacijos proceso tyrimų rezultatai rodo (7 pav.), kad skirtingose temperatūrose gautas β-pushidračio kalcio sulfatas hidratuojasi skirtingu

greičiu. Aukščiausioje temperatūroje (160 °C) dehidratuota medžiaga visiskai susihidratuoja per 10 min, žemiausioje temperatūroje (120 °C) – per 15 min.

Atlikus hidratacijos kinetikos tyrimus galima teigti, kad 120–160 °C temperatūroje susidaręs β -pushidratis dūmų gipsas visiškai susihidratuoja jau po 15 minučių.

6 pav. Gauto pushidračio gipso rentgeno spinduliuotės difrakcinės analizės kreivė. Žymenys: *P* – pushidratis kalcio sulfatas

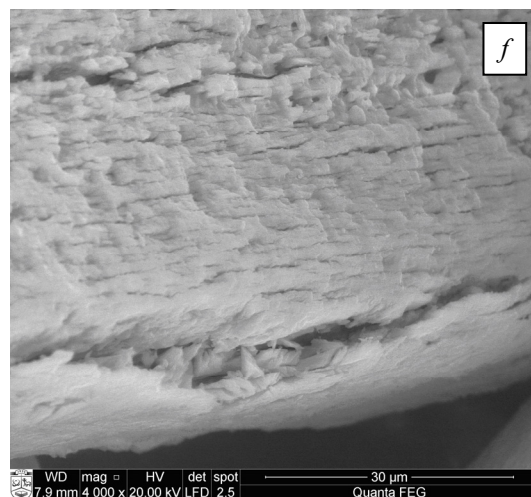
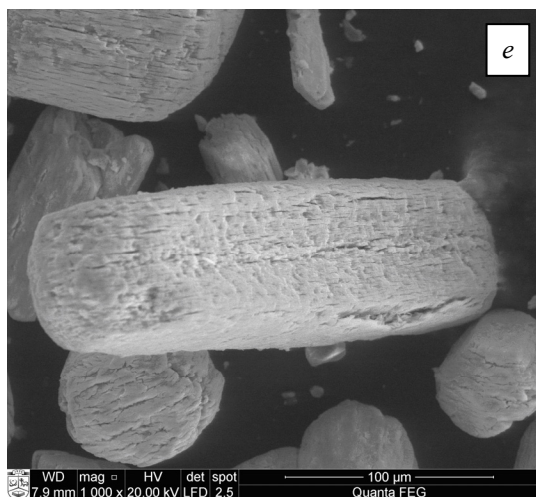
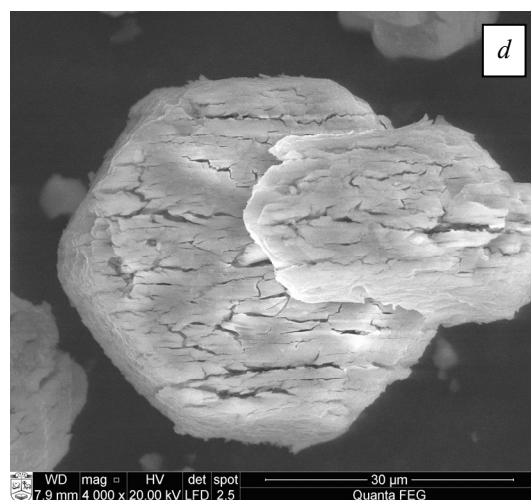
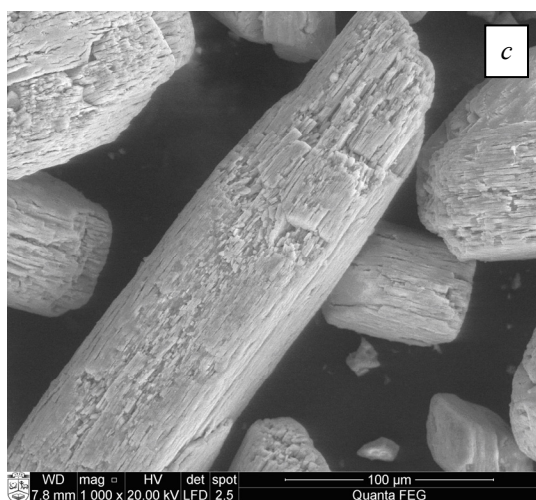
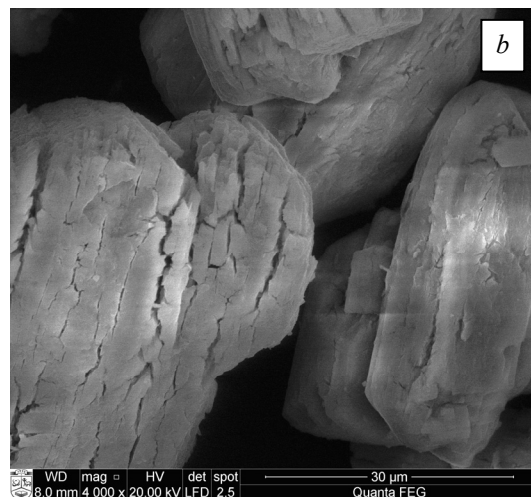

7 pav. β -pushidračio dūmų gipso, gauto skirtingose temperatūrose, hidratacijos kreivės: 1 – 120; 2 – 125; 3 – 130; 4 – 135; 5 – 140; 6 – 145; 7 – 150; 8 – 155; 9 – 160 °C

Gauto pushidračio gipso SEM nuotraukose (8 pav.) matyti, kad vyrauja pushidračiui kalcio sulfatui būdingi prizmių formos kristalai [15]. Lyginant šių kristalų struktūrą su žaliavos (dihidračio kalcio sulfato) kristalais, parodytais 3 paveikslo SEM nuotraukose, matyti plyšiai,

kurie, manoma, atsiranda dihidračio gipso dehidratacijos metu iš kristalų pasišalinant vandeniui (garams). Kai kurios kristalinės gardelės supleišėja ir disperguoja [16, 17].

8 pav. β -CaSO₄·0,5H₂O, gauto skirtingose dehidracijos temperatūrose, kristalų SEM nuotraukos esant skirtingam didinimui: *a, b* – 120 °C; *c, d* – 140 °C; *e, f* – 160 °C

SEM analizė parodė, kad β -pushidračio gipso kristalai, nepaisant dehidracijos temperatūros, yra prizmių formos, išlaikantys dihidračio gipso kristalų formą [17]. Didėjant dūmų gipso dehidracijos temperatūrai, gauto pushidračio gipso savitasis paviršius mažėja, jo užmaišymui reikalingas vandens kiekis (V / G) taip pat mažėja, o sukietėjusių bandinių tankis nežymiai didėja. Dėl minė-

tų priežasčių didėjant dehidracijos temperatūrai sausų bandinių gniuždomasis stipris po 2 h taip pat nežymiai padidėja tik nuo 7,3 (kai 120 °C) iki 7,7 MPa (kai 160 °C) (lent.). Padidėjusi dehidracijos temperatūra labiau veikia sausų bandinių gniuždomąjį stiprį. Didžiausias sausų bandinių stipris gniuždant siekė 19 MPa, esant 160 °C dehidracijos temperatūrai.

Lentelė. β -pushhidračio gipso, pagaminto iš dūmų gipso, bandinių fizikinės ir mechaninės savybės

Bandymo nr.	Dehidracijos temperatūra, °C	V / G	S_{sav} , m ² /kg	Rišimosi trukmė, min		Gniuždomasis stipris, MPa		Tankis, kg/m ³
				pradžia	pabaiga	po 2 h	sausų	
1	120	0,66	74,5	4 <u>30</u>	5 <u>39</u>	7,3	12,1	1126
2	130	0,66	69,8	5 <u>30</u>	6 <u>28</u>	7,4	14,8	1127
3	140	0,64	67,2	5 <u>44</u>	6 <u>35</u>	7,5	16,2	1136
4	150	0,62	61,2	6 <u>20</u>	7 <u>12</u>	7,5	18,1	1143
5	160	0,62	50,0	8 <u>32</u>	9 <u>30</u>	7,7	19,4	1193

Išvados

1. Apibendrinant tyrimų duomenis matyti, kad dehidratuojant dūmų gipsą 120–160 °C temperatūrų intervale, galima gauti β -pushhidratų gipsą, kuris per 15 min visiškai hidratuojasi. Toks β -pushhidratis gipsas (gipsinis rišiklis) pagal LST EN 13279-1 standartą atitinka A1 grupę, t. y. gipso rišiklius, skirtus naudoti tiesiogiai arba tolesnei gamybai.
2. SEM analizės tyrimais nustatyta, kad β -pushhidračio gipso kristalai, nepaisant dehidracijos temperatūros, yra prizmių formos, išlaikantys dihidračio gipso kristalų formą. Dehidracijos vandeniui garų pavaldalo pasiūalinant iš kristalinės gardelės kai kurie kristalai supleišėja ir disperguoja.

Literatūra

1. **Leškevičienė V., Nizevičienė D., Valančius Z.** // Cheminė technologija. 2000. Nr. 1 (14). P. 10–16.
2. **Rimkevičius M.** Gipscementis iš mechanškai aktyvuoto ekstrakcinio pushhidratinio fosfogipso (daktaro disertacijos santrauka). Vilnius, 2003.
3. **Česnienė J.** // Cheminė technologija. 1998. Nr. 2 (8). P. 17–22.
4. **Mandeikytė N., Rumša R., Urbonas L.** // Cheminė technologija. 2002. Nr. 2 (23). P. 19–24.
5. **Koukousas N., Vasilatos C.** // Journal of Chemical Technology and Biotechnology. 2008. Vol. 83. P. 20–12. <http://dx.doi.org/10.1002/jctb.1770>
6. **Šležas R.** // Cheminė technologija. 2004. Nr. 3 (33). P. 6–9.
7. **Yang L. C.** // Sci China Ser E-Tech Sci. 2009. Vol. 52(9). P. 2688–2694. <http://dx.doi.org/10.1007/s11431-009-0254-6>
8. **Shock S., Noggle J., Bloom N., Lisa Y.** // Environ.Sci. Technol. 2009. Vol. 43. P. 2282–2287. <http://dx.doi.org/10.1021/es802872n>
9. **Zhuoxian S., Baohoung G., Hailu F., Liuchun Y.** // J. Am. Ceram. Soc. 2009. Vol. 92(12). P. 2894–2899. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1551-2916.2009.03330.x>

10. **Šiaučiūnas R., Baltakys K., Baltušnikas A.** Silikatinių medžiagų instrumentinė analizė. UAB „Vita Litera“, Kaunas 2007.
11. **Martusevičius M., Kaminskas R., Mituzas J.** Rišamųjų medžiagų cheminė technologija. Kaunas, 2002.
12. PDF – 2 International Centre for Diffraction Data, 12 Campus Boulevard Newtown Square, PA 19073–3273 USA.
13. LST EN 196-6. Cemento bandymo metodai. 6-oji dalis. Smulkumo nustatymas.
14. **Tesarek P., Drchalova J., Kolisko J., Rovnanikova P., Cerny R.** Flue gas desulfurization gypsum: Study of basic mechanical, hydric and thermal properties // Construction and Building Materials. 2007. Vol. 21(7). P. 1500–1509. <http://dx.doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2006.05.009>
15. **Singh N. B., Middendorf B.** // Progress in Crystal Growth and Characterization of Materials. 2007. Vol. 53(1). P. 57–77. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pcrysgrw.2007.01.002>

J. Zajac, V. Leškevičienė

THE INFLUENCE OF FGD GYPSUM DEHYDRATION PARAMETERS ON β -HEMIHYDRATE CALCIUM SULFATE PROPERTIES

Summary

In this research, the influence of flue gas desulphurization gypsum (known as smoke gypsum) dehydration conditions (temperature and duration) on the β -hemihydrate calcium sulfate formation, the crystal morphology and properties was investigated. The used raw materials and the obtained gypsum binder properties were studied by chemical analysis and instrumental methods. β -Hemihydrate gypsum formation was found to accelerate with increasing the dehydration at 120–160 °C a temperature ranging within. The SEM analysis of the obtained product showed that prismatic crystals of calcium sulphate hemihydrate had been formed. The crystal size influenced the physical-mechanical properties of β -hemihydrate gypsum. At higher temperatures, the obtained gypsum binder hydrated faster, and formatted samples of compressive strength was greater than that derived at lower temperatures.